

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR CLASSIFYING THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF NAMANGAN REGION

Otabek Solijonov

Teacher

University of Business and Science

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Namangan, intangible cultural heritage, classification, UNESCO, Taylor, Malinovski, Levi–Strauss, ritual, craftsmanship, Chust skullcap, Chust knife.

Received: 20.05.26

Accepted: 21.05.26

Published: 22.05.26

Abstract: The article classifies Namangan’s intangible cultural heritage according to UNESCO domains as well as functional, structural, semantic–symbolic, socio–cultural, territorial, and historical criteria. As a result, Chust skullcap–making, Chust knife–making, Navruz, sumalak preparation, wedding and circumcision rituals, oral traditions, katta ashula, lapar, crafts, and master–apprentice traditions are examined as important forms of the region’s intangible cultural heritage.

NAMANGAN VILOYATI NOMODDIY MADANIY MEROSINI TASNIFLASHNING NAZARIY–METODOLOGIK ASOSLARI

Otabek Solijonov

O‘qituvchi

University of Business and Science

solijonovotabek97@gmail.com

Toshkent, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: Namangan, nomoddiy madaniy meros, tasniflash, UNESCO, Taylor, Malinovski, marosim, hunarmandchilik, Chust do‘ppisi, Chust pichog‘i.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosi UNESCO domenlari, funksional, strukturaviy, semantik–ramziy, ijtimoiy–madaniy, hududiy va tarixiy mezonlar asosida tasniflanadi. Tadqiqot natijasida Namangan viloyatidagi Chust do‘ppido‘zligi, Chust pichoqchiligi, Navro‘z, sumalak, nikoh va sunnat marosimlari, xalq og‘zaki ijodi, katta ashula,

lapar, hunarmandchilik va ustoz–shogird anʼanalari viloyatning muhim nomoddiy madaniy meros obyektlari sifatida tahlil qilindi.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КЛАССИФИКАЦИИ НЕМАТЕРИАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ РЕГИОНА НАМАНГАН

Отабек Солиёнов

Преподаватель

University of Business and Science

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

<p>Ключевые слова: Неманган, нематериальное культурное наследие, классификация, ЮНЕСКО, Малиновский, ритуал, ремесла, уборы чувств, ножи чувств.</p>	<p>Аннотация: В данной статье нематериальное культурное наследие Наманганской области классифицируется на основе областей ЮНЕСКО, функциональных, структурных, семантико–символических, социокультурных, территориальных и исторических критериев. В результате исследования были проанализированы как важные объекты нематериального культурного наследия Наманганской области такие явления, как изготовление головных уборов чувств, изготовление ножей чувств, Навруз, сумалак, свадебные и обряды обрезания, устный фольклор, большое пение, лапар, ремесла и традиции мастеров и учеников.</p>
---	---

Kirish. Zamonaviy etnologiya, antropologiya va madaniyatshunoslik fanlarida nomoddiy madaniy merosni oʻrganish dolzarb ilmiy yoʻnalishlardan biri hisoblanadi. Nomoddiy madaniy meros jamiyatning tarixiy xotirasi, madaniy tajribasi, ijtimoiy qadriyatlarini, diniy–tasavvuriy qarashlari, estetik didi va etnik identitetini oʻzida mujassam etadi. U moddiy yodgorliklardan farqli ravishda inson faoliyati, jamoaviy xotira, ijtimoiy munosabatlar, urf–odatlar, marosimlar, ogʻzaki ijod, ijro sanʼati va anʼanaviy bilimlar orqali yashab keladi.

UNESCO talqiniga koʻra, nomoddiy madaniy meros avloddan avlodga oʻtadigan, jamoalar tomonidan oʻz madaniy merosining bir qismi sifatida tan olinadigan amaliyotlar, bilimlar, ifodalar va koʻnikmalardan iboratdir[1]. Ushbu meros vaqt oʻtishi bilan qayta yaratiladi va jamiyatlarda identitet hamda madaniy xilma–xillikka hurmat tuygʻusini mustahkamlaydi. UNESCO 2003–yilgi

Konvensiyasi nomoddiy madaniy merosni besh asosiy domen – og‘zaki an‘analar, ijro san‘ati, ijtimoiy amaliyotlar va marosimlar, tabiat va koinot haqidagi bilimlar, an‘anaviy hunarmandchilik bo‘yicha tasniflashni taklif etadi[2].

Namangan viloyati O‘zbekistonning boy tarixiy–madaniy makonlaridan biri bo‘lib, bu hududda xalq og‘zaki ijodi, marosimlar, bayramlar, xalq musiqa va ijro san‘ati, an‘anaviy hunarmandchilik, ziyorat madaniyati, dehqonchilik va bog‘dorchilikka oid xalqona bilimlar keng tarqalgan. Ayniqsa, Chust do‘ppido‘zligi va Chust pichoqchiligi Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosining o‘ziga xos namunalaridan hisoblanadi. Ommaviy axborot ma‘lumotlarida Chust do‘ppido‘zlik maktabi va pichoq yasash san‘atini UNESCO nomoddiy madaniy meros ro‘yxatiga kiritish bo‘yicha amaliy ishlar boshlanganligi qayd etilgan. Shuningdek, Namangan viloyatida kashtachilik, zardo‘zlik, zargarlik, naqsh o‘ymakorligi, kulolchilik, pichoqchilik va do‘ppichilik kabi yo‘nalishlarda hunarmandlar faoliyat yuritayotgani ta‘kidlanadi.

Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini xalqaro va milliy–etnologik mezonlar asosida tasniflash, uning jamiyat hayotidagi funksional, strukturaviy, semantik va ijtimoiy–madaniy ahamiyatini ochib berish maqolaning bosh maqsadi hisoblanadi.

Adabiyotlar sharxi. Ushbu maqolani yoritishda etnologik, antropologik, tarixiy–qiyosiy, strukturaviy, funksional va semantik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini UNESCOning nomoddiy madaniy merosga oid konsepsiyasi, klassik antropologiya va zamonaviy merosshunoslik nazariyalari tashkil etadi.

E.B. Taylor madaniyatni “bilim, e‘tiqod, san‘at, axloq, huquq, urf–odat va jamiyat a‘zosi sifatida inson tomonidan o‘zlashtirilgan boshqa qobiliyat hamda odatlarni o‘z ichiga olgan murakkab yaxlitlik”[3] sifatida ta‘riflagan. Bu ta‘rif Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini faqat alohida marosim yoki hunarmandchilik mahsuli sifatida emas, balki murakkab madaniy tizim sifatida ko‘rishga imkon beradi.

B. Malinovski funksionalizm nazariyasi madaniy jarayonlarni inson va jamiyat ehtiyojlarini qondiruvchi tizim sifatida tushuntiradi. Malinovski nazariyasida “funksiya” tushunchasi “inson ehtiyojlarini qondirish” bilan bog‘lanadi[4, 45–b]. Shu asosda Namangan viloyatidagi Navro‘z, sumalak, hashar, to‘y–marosimlar va hunarmandchilik an‘analari jamiyat ehtiyojlarini qondiruvchi madaniy institutlar sifatida tahlil qilindi.

Muhokama va natijalar. Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini tasniflashda birinchi navbatda UNESCO tomonidan taklif etilgan besh domenli tizimdan foydalanish mumkin. Ushbu yondashuv xalqaro ilmiy–amaliy mezonlarga mos keladi va viloyat merosini umumiy nomoddiy madaniy meros tizimi doirasida tahlil qilish imkonini beradi.

Birinchi domen – og‘zaki an’analar va ifodalar Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini tasniflashda muhim nazariy–amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan yo‘nalishlardan biridir. Ushbu domen xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi, axloqiy me‘yorlari, oilaviy qadriyatlari, e‘tiqodiy qarashlari va ijtimoiy tajribasini avloddan–avlodga yetkazuvchi og‘zaki ijod shakllarini qamrab oladi. Namangan viloyatida og‘zaki an’analar ertaklar, afsonalar, rivoyatlar, maqollar, matallar, laparlar, yor–yorlar, alla, aytishuv, askiya, xalq qo‘shiqlari va marosimiy aytimlar orqali namoyon bo‘ladi.

Og‘zaki an’analar xalq hayotida faqat badiiy–estetik hodisa sifatida emas, balki tarbiyaviy, axloqiy, kommunikativ va ijtimoiy birlashtiruvchi vosita sifatida ham xizmat qiladi. Masalan, maqol va matallar xalqning hayotiy tajribasi, mehnat madaniyati, odob–axloq me‘yorlari va ijtimoiy munosabatlar haqidagi qarashlarini qisqa, obrazli va ta’sirchan shaklda ifodalaydi. Ertak va rivoyatlar esa ezgulik va yovuzlik, halollik va adolat, sabr–toqat, kattalarga hurmat, vatanparvarlik va oilaviy sadoqat kabi qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdiradi. Afsonalar ko‘pincha muayyan joy, ziyoratgoh, avliyo, buloq, qabriston yoki tarixiy shaxs bilan bog‘liq holda shakllanib, hududiy xotira va mahalliy o‘zlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Namangan viloyatida lapar, aytishuv, yor–yor va alla kabi og‘zaki–musiqiy janrlar oilaviy–maishiy marosimlar, to‘ylar, yoshlar yig‘inlari va kundalik turmush madaniyati bilan chambarchas bog‘liqdir. Xususan, yor–yor va kelin salomga oid aytimlar nikoh marosimining badiiy–emotsional muhitini shakllantiradi, kelinning yangi oilaga kirib borishi, ota–ona roziligi, qarindoshlik aloqalari va oilaviy qadriyatlarni ifodalaydi. Alla esa ona mehrini, bola tarbiyasi bilan bog‘liq ruhiy–estetik tajribani va oilaviy tarbiyaning dastlabki bosqichlarini aks ettiruvchi qadimiy og‘zaki meros shaklidir. Lapar va aytishuvlarda esa hozirjavoblik, so‘zamollik, topqirlik, hazil–mutoyiba va badiiy muloqot madaniyati namoyon bo‘ladi.

Viloyatning Norin, Uchqo‘rg‘on, Yangiqo‘rg‘on, Pop kabi tumanlarida xalq ijodiy jamoalari, folklor guruhlari va mahalliy ijrochilar faoliyati orqali og‘zaki an’analar saqlanib kelmoqda. Bu hududlarda laparlar, matallar, aytishuv san’ati, askiyachilik, xalq qo‘shiqlari va marosimiy aytimlarning turli ko‘rinishlari mahalliy ijro uslubi, sheva xususiyatlari va hududiy madaniy muhit bilan uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, askiya va aytishuvlarda xalqning kulgi madaniyati, tanqidiy tafakkuri, so‘z boyligi va ijtimoiy munosabatlarga badiiy yondashuvi yaqqol ko‘zga tashlanadi.

E. B. Taylorning madaniyat haqidagi “murakkab yaxlitlik” konsepsiyasi nuqtayi nazaridan qaralganda, og‘zaki an’analar jamiyatning bilim, e‘tiqod, urf–odat, axloq, estetik tasavvur va ijtimoiy tajribasini birlashtiruvchi muhim madaniy tizim sifatida talqin etiladi. Chunki og‘zaki ijod

namunalarida xalqning tarixiy xotirasi, diniy–e’tiqodiy qarashlari, axloqiy me’yorlari, oilaviy qadriyatlari, mehnat tajribasi va estetik didi bir butun holda mujassam bo‘ladi. Shu bois og‘zaki an’analar alohida janrlar yig‘indisi sifatida emas, balki jamiyat madaniy hayotining turli qatlamlarini bog‘lovchi murakkab yaxlit tizim sifatida o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Masalan, Namangan viloyatidagi ziyorat marosimlari faqat diniy amal sifatida emas, balki og‘zaki an’analar, e’tiqod, urf–odat, axloqiy qadriyatlar, oilaviy tarbiya, mahalla munosabatlari, duo, ehson, kiyinish madaniyati va ramziy harakatlar uyg‘unlashgan madaniy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Ziyorat jarayonida avliyo va pirlar haqidagi rivoyatlar, duo matnlari, nasihatlar, marhumlarni xotirlash bilan bog‘liq og‘zaki ifodalar, ehson va savob haqidagi tushunchalar biri–biri bilan uzviy bog‘lanadi. Demak, bitta marosim doirasida madaniyatning bir nechta unsuri – e’tiqod, og‘zaki ijod, axloqiy me’yor, ijtimoiy munosabat va ramziy amaliyot mujassam bo‘ladi. Bu esa mazkur hodisani “murakkab yaxlitlik” sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Shunday qilib, Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini tasniflashda og‘zaki an’analar va ifodalar domeni xalqning tarixiy–madaniy xotirasi, mahalliy o‘zligi, axloqiy qarashlari, oilaviy qadriyatlari va estetik tafakkurini ifodalovchi asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida ajratilishi lozim. Ertaklar, afsonalar, rivoyatlar, maqollar, matallar, laparlar, yor–yorlar, allalar, aytishuvlar, askiya va xalq qo‘shiqlari viloyat nomoddiy madaniy merosining jonli, avlodlararo uzatiluvchi va doimiy yangilanib boruvchi muhim qatlamini tashkil etadi.

Ikkinchi domen – ijro san’ati Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini tasniflashda alohida ahamiyatga ega bo‘lgan yo‘nalishlardan biridir. Ijro san’ati xalqning estetik dunyoqarashi, badiiy tafakkuri, emotsional kechinmalari, marosimiy hayoti va jamoaviy madaniy xotirasini ifodalovchi muhim madaniy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Namangan viloyati Farg‘ona vodiysi madaniy makonining ajralmas qismi sifatida katta ashula, xalq qo‘shiqlari, lapar ijrochiligi, raqslar, dorbozlik, qiziqchilik va tomosha san’ati kabi boy ijrochilik an’analariga ega.

Namangan viloyatida xalq qo‘shiqlari ham ijro san’ati domenining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Mehnat qo‘shiqlari, marosim qo‘shiqlari, alla, yor–yor, kelin salom bilan bog‘liq kuylovlar, bayram qo‘shiqlari va lirik xalq qo‘shiqlari xalq hayotining turli bosqichlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Masalan, to‘y marosimlarida ijro etiladigan yor–yor va kelin salom qo‘shiqlari nikoh marosimining badiiy–emotsional muhitini yaratadi, oilaviy qadriyatlar, ota–ona roziligi, kelinning yangi oilaga kirib borishi va qarindoshlik aloqalarining mustahkamlanishini ifodalaydi. Alla qo‘shiqlari esa ona mehri, bola tarbiyasi va oilaviy ruhiy muhitni aks ettiruvchi qadimiy ijro shakli sifatida ahamiyatlidir.

Namangan ijro san'atining yana bir muhim jihati uning marosimiy va ijtimoiy funksiyasi bilan bog'liqdir. Qo'shiq, raqs, lapar, katta ashula yoki tomosha san'ati alohida badiiy hodisa sifatida emas, balki muayyan ijtimoiy vaziyat – to'y, bayram, sayil, mehmondorchilik, mahalla yig'ini yoki xalq tantanasi bilan bog'liq holda ijro etiladi. Shu sababli ijro san'ati jamiyatda estetik zavq uyg'otish bilan birga, ijtimoiy birdamlikni kuchaytirish, avlodlararo tajribani uzatish, mahalliy o'zlikni ifodalash va madaniy xotirani saqlash vazifasini bajaradi.

Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini tasniflashda ijro san'ati domeni katta ashula, xalq qo'shiqlari, lapar ijrochiligi, raqs, askiya, qiziqchilik, dorbozlik va boshqa tomosha shakllari orqali namoyon bo'ladi. Ushbu ijrochilik an'analari viloyat aholisi estetik qarashlari, emotsional tajribasi, badiiy didi va jamoaviy madaniy xotirasini ifodalaydi. Shu bois ijro san'ati Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosining muhim nazariy–tasnifiy domenlaridan biri sifatida baholanishi lozim.

Uchinchi domen – ijtimoiy amaliyotlar, marosimlar va bayramlar Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini tasniflashda muhim o'rin tutadigan yo'nalishlardan biridir. Mazkur domen jamiyat a'zolari o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar, qarindoshlik aloqalari, mahalla hamjihatligi, diniy–axloqiy qadriyatlar, oilaviy an'analar va avlodlararo uzviylikni ifodalovchi urf–odat hamda marosimlarni qamrab oladi. Ijtimoiy amaliyotlar, marosimlar va bayramlar xalqning kundalik turmush tarzi, dunyoqarashi, e'tiqodi, axloqiy me'yorlari va jamoaviy xotirasini aks ettiruvchi muhim madaniy hodisalar sifatida namoyon bo'ladi.

Hashar va mahalla bilan bog'liq urf–odatlar ham mazkur domenning muhim tarkibiy qismidir. Hashar orqali ariqlarni tozalash, ko'cha va qabristonlarni obodonlashtirish, uy–joy qurilishida yordam berish, to'y yoki motam marosimlarida xizmat qilish kabi jamoaviy amaliyotlar bajariladi. Hashar an'ansi mahalla ahlining o'zaro yordam, birdamlik, mas'uliyat va hamkorlik tamoyillari asosida yashashini ta'minlaydi. Namangan viloyatida mahalla instituti oilaviy marosimlar, bayramlar, xayriya ishlari, yoshlar tarbiyasi va ijtimoiy nazorat jarayonlarida muhim rol o'ynaydi.

Demak, Namangan viloyatida ijtimoiy amaliyotlar, marosimlar va bayramlar domeni Navro'z, sumalak tayyorlash, nikoh marosimlari, sunnat to'yi, kelin salom, motam marosimlari, hashar va mahalla urf–odatlari orqali namoyon bo'ladi. Ushbu meros shakllari jamiyatda ijtimoiy birlikni ta'minlash, qarindoshlik va qo'shnichilik aloqalarini mustahkamlash, mahalla hamjihatligini rivojlantirish hamda avlodlararo madaniy uzviylikni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini tasniflashda mazkur domenni mustaqil nazariy–metodologik yo'nalish sifatida ajratish maqsadga muvofiqdir.

To'rtinchi domen – tabiat va koinot haqidagi bilimlar Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini tasniflashda alohida ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalishlardan biridir. UNESCO tasnifida ushbu domen an'anaviy ekologik bilimlar, mahalliy fauna va flora haqidagi tasavvurlar, xalq tabobati, tabiat hodisalarini kuzatish, insonning tabiat va koinot bilan uyg'un yashashiga oid amaliy bilimlarni o'z ichiga oladi[5]. Shu jihatdan Namangan viloyatining dehqonchilik, bog'dorchilik, chorvachilik, xalq tabobati, suvdan foydalanish va yerga munosabat bilan bog'liq tajribalari mazkur domen doirasida tahlil qilinishi mumkin.

Namangan viloyati Farg'ona vodiysining shimoliy qismida joylashgan bo'lib, uning xo'jalik hayotida sug'orma dehqonchilik muhim o'rin tutadi. Viloyat hududidan Sirdaryo, Shimoliy Farg'ona kanali va Katta Namangan kanali o'tishi, quruq iqlim sharoitida ekinlarning katta qismi sug'oriladigan yerlarda yetishtirilishi qayd etiladi[6]. Bu holat mahalliy aholining suv, yer, hosil, ob-havo va mavsumiy mehnat bilan bog'liq bilimlari uzoq tarixiy tajriba asosida shakllanganini ko'rsatadi.

Namangan viloyatida tabiat haqidagi an'anaviy bilimlar, avvalo, dehqonchilik taqvimini orqali namoyon bo'ladi. Masalan, bahorgi ekin ekish, ko'chat o'tqazish, yer haydash, sug'orish, begona o'tlarni tozalash, hosil yig'ish va kuzgi tayyorgarlik ishlari muayyan mavsumiy tartib asosida bajarilgan. Dehqonlar tuproqning namligi, shamol yo'nalishi, havo harorati, tog'lardan keladigan salqin yoki issiq havo oqimlari, yomg'ir belgilari hamda oy fazalariga qarab ekin ekish va sug'orish vaqtini belgilaganlar. Bu tajribalar yozma qoida sifatida emas, balki avloddan-avlodga o'tuvchi amaliy bilim sifatida saqlanib kelgan.

Mazkur domen tarkibida bog'dorchilikka oid bilimlar ham muhim o'rin egallaydi. Namangan viloyatida mevali daraxtlarni parvarishlash, tok, anor, o'rik, shaftoli, olma, nok, yong'oq kabi daraxtlarni ekish va payvandlash, daraxtlarni mavsumiy kesish, sovuq urishidan saqlash, zararkunandalarga qarshi xalqona usullarni qo'llash kabi tajribalar keng tarqalgan. Ayniqsa, tog'oldi va adir hududlarida yer namligini saqlash, yomg'ir suvlaridan foydalanish, daraxt ildizini himoya qilish, ko'chat tanlash va hosildor navlarni ko'paytirish bo'yicha mahalliy bilimlar shakllangan. Namangan adirlarida sug'orilmaydigan bog'dorchilik imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlarda ham suv tanqisligi sharoitida bog'dorchilikni rivojlantirish masalasi dolzarb ekani ta'kidlanadi[7].

Ob-havo belgilarini kuzatish ham tabiat va koinot haqidagi an'anaviy bilimlarning muhim ko'rinishidir. Mahalliy aholi bulutlarning shakli va harakati, shamolning yo'nalishi, qushlar va hasharotlarning harakati, hayvonlarning xatti-harakati, ertalabki shabnam, kechki salqin, osmon rangining o'zgarishi kabi belgilar orqali ob-havoni taxmin qilgan. Masalan, kuchli shamol, chang-

to'zon, bulutning tog' tomondan kelishi, havoning dim bo'lishi yoki keskin salqinlashishi dehqonchilik ishlarini rejalashtirishda muhim belgi sifatida talqin qilingan. Bunday kuzatuvlar ayniqsa sug'orish, hosilni yig'ib olish, pichan tayyorlash, meva quritish va chorvani yaylovga chiqarish jarayonlarida katta amaliy ahamiyat kasb etgan.

Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosi tarkibida suv va yerga munosabat bilan bog'liq tasavvurlar ham alohida o'rganilishi lozim. Suv dehqonchilik jamiyatida nafaqat tabiiy resurs, balki baraka, hayot, poklik va hosildorlik ramzi sifatida qadrlangan. Ariq, kanal, buloq va soylarni toza saqlash, suvni isrof qilmaslik, navbat bilan sug'orish, jamoaviy hasharda ariq tozalash kabi amaliyotlar mahalliy ekologik madaniyatning tarkibiy qismi hisoblanadi. Farg'ona vodiysida suv resurslarini boshqarish va sug'orish tizimlari tarixan dehqonchilik barqarorligining asosiy omillaridan biri bo'lib kelgan; zamonaviy loyihalarda ham vodiya suv taqsimoti va irrigatsiya tizimlarini yaxshilash masalasi alohida qayd etiladi.

Ushbu domen doirasida xalq tabobati ham muhim o'rin tutadi. Namangan viloyatida turli dorivor o'simliklardan foydalanish, giyohlar, damlamalar, malhamlar, asal, sut, qatiq, yog', zira, rayhon, yalpiz, isiriq kabi tabiiy vositalar bilan bog'liq xalqona davolash tajribalari mavjud. Xalq tabobati faqat kasallikni davolash usuli emas, balki tabiat, inson tanasi, ovqatlanish, fasllar almashinuvi va ruhiy holat o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalovchi an'anaviy bilimlar majmuidir. Masalan, bahor faslida organizmni tozalash, yozda yengil ovqatlanish, qishda issiq taomlar iste'mol qilish, ayrim o'simliklardan shamollash, oshqozon og'rig'i yoki teri kasalliklarida foydalanish kabi qarashlar xalq tajribasida muhim o'rin egallaydi.

Chorvachilik bilan bog'liq bilimlar ham tabiat va koinot haqidagi an'anaviy tasavvurlar tizimiga kiradi. Chorva boqish, yaylov tanlash, yem-xashak tayyorlash, hayvonlarning sog'lig'ini kuzatish, nasl tanlash, qishlov va yozlov tartiblarini belgilash kabi amaliyotlar uzoq yillik tajribaga asoslanadi. Hayvonlarning bezovtalanishi, erta yoki kech yaylovga intilishi, qushlarning past uchishi, chumolilar harakati kabi belgilar xalq orasida ob-havo o'zgarishlari bilan bog'lab talqin qilingan.

Demak, Namangan viloyatida tabiat va koinot haqidagi bilimlar dehqonchilik, bog'dorchilik, chorvachilik, xalq tabobati, suvdan foydalanish, yerga munosabat, ob-havo kuzatuvlari va mavsumiy taqvimlar orqali namoyon bo'ladi. Bu bilimlar moddiy mahsulot yaratishdan ko'ra kengroq mazmunga ega bo'lib, mahalliy aholining tabiat bilan uyg'un yashash tajribasi, ekologik tafakkuri, mehnat madaniyati va avlodlararo xotirasini ifodalaydi. Shu sababli Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini tasniflashda mazkur domenni mustaqil nazariy-metodologik yo'nalish sifatida ajratish maqsadga muvofiqdir. Beshinchi domen – an'anaviy

hunarmandchilik Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Mazkur domen nafaqat moddiy buyum yaratish jarayonini, balki avloddan–avlodga o‘tib kelayotgan kasb ko‘nikmalari, estetik qarashlar, ramziy ma’nolar, mahalliy maktablar, ustoz–shogird munosabatlari va ijtimoiy xotirani ham o‘z ichiga oladi. Shu jihatdan an’anaviy hunarmandchilikni faqat amaliy san’at mahsulotlari majmui sifatida emas, balki muayyan hududning tarixiy–madaniy tajribasini ifodalovchi nomoddiy meros shakli sifatida baholash lozim.

Beshinchi domen – an’anaviy hunarmandchilik Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Mazkur domen nafaqat moddiy buyum yaratish jarayonini, balki avloddan–avlodga o‘tib kelayotgan kasb ko‘nikmalari, estetik qarashlar, ramziy ma’nolar, mahalliy maktablar, ustoz–shogird munosabatlari va ijtimoiy xotirani ham o‘z ichiga oladi. Shu jihatdan an’anaviy hunarmandchilikni faqat amaliy san’at mahsulotlari majmui sifatida emas, balki muayyan hududning tarixiy–madaniy tajribasini ifodalovchi nomoddiy meros shakli sifatida baholash lozim.

Namangan viloyatida an’anaviy hunarmandchilikning eng yorqin namunalaridan biri Chust do‘ppido‘zligidir. Chust do‘ppisi o‘zining ixcham shakli, oq–qora rang uyg‘unligi, aniq geometrik naqshlari va ramziy bezaklari bilan ajralib turadi. Mazkur do‘ppi nafaqat bosh kiyimi, balki mahalliy o‘zlik, estetik did va avlodlar davomiyligini ifodalovchi madaniy belgi sifatida namoyon bo‘ladi. Chust do‘ppisidagi naqshlar, tikish usullari, mato tanlash, bezak kompozitsiyasi va tayyorlash texnikasi ustozdan shogirdga og‘zaki–amaliy yo‘l bilan o‘rgatiladi. Shu sababli do‘ppido‘zlik nomoddiy madaniy merosning “bilim va ko‘nikmalarni avlodlararo uzatish” mezoniga to‘liq mos keladi.

Viloyat hunarmandchiligida Chust pichoqchiligi ham alohida o‘rin tutadi. Chust pichoqlari sifati, shakli, tig‘ining mustahkamligi, dastasining bezatilishi va amaliy–estetik qiymati bilan mashhurdir. Chust shahri qadimdan pichoqchilik va do‘ppido‘zlik markazi sifatida tanilgan bo‘lib, rasmiy turizm manbalarida ham Chust o‘zining noyob pichoqlari va an’anaviy do‘ppilari bilan mashhurligi qayd etiladi. Pichoqchilikda temirga ishlov berish, tig‘ chiqarish, sop tayyorlash, bezak berish, charxlash va mahsulotni yakuniy holatga keltirish jarayonlari murakkab kasbiy bilimlar tizimini tashkil etadi. Bu jarayonda pichoqning amaliy vazifasi bilan bir qatorda uning ramziy va estetik qiymati ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Namangan viloyatida kashtachilik, zardo‘zlik va zargarlik kabi yo‘nalishlar ham an’anaviy hunarmandchilik domenining muhim tarmoqlaridandir. Kashtachilikda ayollar mehnati, bezak madaniyati, libos va maishiy buyumlarni badiiy bezash an’analari mujassam bo‘ladi. Zardo‘zlik

esa tantanali liboslar, to'y marosimlari va bayramona kiyinish madaniyati bilan chambarchas bog'liq. Zargarlikda uzuk, bilaguzuk, zirak, tumor, taqinchoq kabi buyumlar orqali nafaqat bezak vazifasi, balki ijtimoiy maqom, oilaviy qadriyat va ramziy himoya tasavvurlari ham ifodalanadi.

Shuningdek, kulolchilik, yog'och o'ymakorligi va tandirchilik Namangan vohasining mahalliy turmush tarzi bilan bog'liq hunarmandchilik turlaridandir. Kulolchilikda ro'zg'or buyumlari, sopol idishlar va bezak buyumlari tayyorlansa, yog'och o'ymakorligida eshik, ustun, sandiq, lavh, beshik va boshqa buyumlar badiiy naqshlar bilan bezatiladi. Tandırchilik esa viloyat aholisi kundalik hayoti, non yopish madaniyati va oilaviy–maishiy an'analar bilan uzviy aloqada shakllangan. Bu hunar turlari moddiy mahsulot yaratish bilan birga, mahalliy bilim, tajriba, mehnat madaniyati va estetik didni ham saqlab keladi.

Manbalarda Namangan viloyatida 7 mingdan ortiq usta–hunarmandlar faoliyat yuritayotgani, ular kashtachilik, zardo'zlik, zargarlik, naqsh o'ymakorligi, kulolchilik, pichoqchilik, do'ppichilik kabi 34 ta yo'nalishda ish olib borayotgani qayd etilgan. Shuningdek, ushbu jarayonda ustoz–shogird an'analari asosida 17 mingdan ortiq yoshlar va xotin–qizlar turli hunar sirlarini o'rganayotgani ta'kidlanadi[8]. Bu holat an'anaviy hunarmandchilikning Namangan viloyatida nafaqat iqtisodiy faoliyat, balki nomoddiy madaniy merosni saqlash, qayta tiklash va kelajak avlodga yetkazish mexanizmi sifatida ham muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini tasniflashda an'anaviy hunarmandchilik alohida domen sifatida ajratilishi zarur. Chunki Chust do'ppido'zligi, Chust pichoqchiligi, kashtachilik, zardo'zlik, zargarlik, kulolchilik, yog'och o'ymakorligi va tandirchilik kabi yo'nalishlar viloyatning tarixiy xotirasi, estetik tafakkuri, mahalliy hunar maktablari va avlodlararo madaniy uzviyligini ifodalaydi. Mazkur hunar turlari orqali Namangan vohasining o'ziga xos madaniy qiyofasi, xalqona bilimlari va amaliy san'at an'analari namoyon bo'ladi.2. Funksional mezon asosida tasniflash

Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini tasniflash uning mazmuni, funksiyasi, ijtimoiy tashuvchilari, ramziy ma'nosi va hududiy xususiyatlarini chuqur anglash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, viloyat nomoddiy madaniy merosni faqat obyektlar ro'yxati sifatida emas, balki murakkab madaniy tizim sifatida o'rganish lozim.

UNESCOning besh domenli tasnifi Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini xalqaro metodologik mezonlar asosida tahlil qilish imkonini beradi. Shu asosda viloyat NMMni og'zaki an'analar va ifodalar, ijro san'ati, ijtimoiy amaliyotlar va marosimlar, tabiatga oid bilimlar hamda an'anaviy hunarmandchilik yo'nalishlariga ajratish mumkin.

Namangan viloyati misolida Chust do‘ppido‘zligi, Chust pichoqchiligi, kashtachilik, zargarlik, kulolchilik, Navro‘z, sumalak, nikoh va sunnat marosimlari, alla, yor–yor, lapar, katta ashula va ustoz–shogird an‘analari viloyatning muhim nomoddiy madaniy meros obyektlari sifatida tasniflanadi. Ularni funksional, strukturaviy, semantik–ramziy, ijtimoiy–madaniy, hududiy va tarixiy mezonlar asosida kompleks o‘rganish Namangan madaniy merosining ilmiy asoslangan tasnifini yaratishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, Namangan viloyati nomoddiy madaniy merosini ilmiy tasniflash nafaqat nazariy ahamiyatga, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Bu jarayon merosni hujjatlashtirish, muhofaza qilish, ta‘lim jarayoniga kiritish, madaniy turizmni rivojlantirish va milliy identitetni mustahkamlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris, 2003.
2. UNESCO. Intangible Cultural Heritage Domains.
3. Tylor, E. B. (1871). Primitive culture: Researches into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom (Vol. 1). John Murray.
4. Malinowski B. A Scientific Theory of Culture and Other Essays. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1944. 228 p.
5. <https://ich.unesco.org/en/knowledge–concerning–nature>
6. <https://www.britannica.com/place/Namangan>
7. Chathuranika I.M., Koriyev M.R., Wimalasiri E.M., Asamovich K.B., Muttill N., Rathnayake U. Namangan viloyatida lalmi bog‘dorchilik mahsuldorligini tadqiq etish // Water. – 2023. – Vol. 15. – Article 2399. – DOI: 10.3390/w15132399.
8. <https://uza.uz/posts/336407>